

ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>

STRUCTURAL-SEMANTIC ANALYSIS OF DETERMINATIVE COMPOUNDS IN THE PERSIAN LANGUAGE (BASED ON THE MODEL “NUMBER+NOUN”)

Khilolakhon Uktamova

PhD, lecturer

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

Khadicha Begaliyeva

Student

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: attributive conjunctions, number, noun, new words.

Received: 28.05.23

Accepted: 30.05.23

Published: 01.06.23

Abstract: This article is devoted to providing information about determinative conjunctions in the Persian language and the study of determinative conjunctions using the “number + noun” model.

FORS TILIDA DETERMINATIV QO‘SHMA SO‘ZLARNING STRUKTUR-SEMANTIK TAHLILI (“SON+OT” MODELI ASOSIDA)

Xilolaxon Uktamova

PhD, o'qituvchi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

Xadicha Begaliyeva

Talaba

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Toshkent, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: determinativ qoʻshma soʻzlar, son, ot, yangi soʻzlar.

Annotatsiya: Ushbu maqola fors tilida determinativ qo'shma so'zlar haqida ma'lumot berish va "son+ot" modeli asosida yasalgan determinativ qo'shma so'zlarni o'rganishga bag'ishlangan.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ СЛОВ ПЕРСИДСКОГО ЯЗЫКА (НА ОСНОВЕ МОДЕЛИ “ЧИСЛО+СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ”)

Хилолахан Уктамова

PhD, преподаватель

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

Хадича Бегалиева

Студент

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: определительные союзы, число, существительное, новые слова.

Аннотация: Данная статья посвящена предоставлению информации о детерминативных союзах в персидском языке и изучению детерминативных союзов по модели “число+существительное”.

KIRISH

Mustaqil leksik ma’no ifodalay oladigan birdan ortiq leksemani qo’shish bilan so’z yasalishi kompozisiya usuli bilan so’z yasalishi deyiladi.

Eron tilshunosligida ham kompozisiya jarayoni bir xil baholanmaydi. Bir guruh olimlar qo’shma so’zni uning yaxlitligidan kelib chiqib tadqiq etsalar, boshqalari esa bu holatni e’tibordan chetda qoldirib, qo’shma so’z komponentlarining morfologik tarkibini tavsiflash bilangina cheklanadilar.

ASOSIY QISM

Ma’lumki, determinativ qo’shma so’zlar kompozisiya usuli orqali yasaluvchi qo’shma so’zlardir. Determinativ qo’shma so’zlar o’z tarkibidagi komponentlarining o’zaro munosabatiga ko’ra hokim va tobe so’z orqali bog’lanuvchi so’z birikmalarini eslatadi. Bu kabi qo’shma so’zlarda bir komponent boshqa bir komponent ma’nosini aniqlashtiruvchi bo’lib, ular o’zaro birgalikda yagona tugal ma’noni anglatib keladi.

Determinativ qo’shma so’zlarda bir komponent ikkinchisining ma’nosiga aniqlik kiritib tobe so’z sifatida keladi. Masalan: **صاحب خانه** *sāhebxāne* “uy egasi”, **خورده مالک** *xordemālek* “kichik tadbirkor” kabi. Maqolada xuddi shu usulda yasalgan qo’shma so’zlarning “son+ot” modeli ko’rib chiqiladi. Qo’shma so’zlarni tadqiq etish jarayonida fors tilida aynan shu model asosida bir qator yangi determinativ qo’shma so’zlar yasalishi ma’lum bo’ldi. Quyida ushbu model asosida yasalgan determinativ qo’shma so’zlar va ularning ba’zilariga misollar keltiriladi.

“یک + ot” modeli orqali yasalgan determinativ qo’shma so’zlar:

yekpā “bir o‘tli arava”, *yekasbe* “uzluksiz”, *uzluksiz*, *surunkali*, *yekband* “bir oyoqli”, *cho‘loq*, *yektane* “yolg‘iz”, *bir o‘zi*, *yektiy* “butunlay”, *to‘liq*, *yekjā* “birga”, *to‘liq*, *butunlay*, *bir yo‘la*, *yekjur* “o‘xshash”, *bir turdagi*, *yekjehat* “birdam”, *yakdil*, *yekčasm* “bir ko‘zli”, *munofiq*, *yekčand* “ozgina”, *sal*, *yekxorde* “ozroq”, *sal*, *yekdaf’e* “birato‘la”, *birdan*, *yekdam* “uzluksiz”, *to‘xtovsiz*, *yekrāst* “to‘g‘ridan-to‘g‘ri”, *yekzan* “bir xotinli”, *yeksar* “barcha”, *hammasi*, *yekšāx* “bir shoxli”, *yekšekam* “yetarlicha”, *to‘yib*, *xumoridan chiqquncha*, *yekālam* “ko‘p”, *bir dunyo*, *yekkāse* “birga”, *birgalikda*, *yekmizān* “o‘zgarmas”, *mo‘tadil*, *yeknou* “o‘xshash”, *bir xil*, *yekbāle* “bir qanotli”, *yekdel* “birdamlik bilan”, *hamjihatlik bilan*, *yekkalām* “uzil-kesil”, *qat‘iy*, *yekhou* “birato‘la”, *daf‘atan*, *yekhavā* “sal-pal”, “oz-moz”.

Quyida keltiriladigan gapda *yek* “bir” va *hava* “havo” so‘zlaridan hosil bo‘lgan “sal-pal”, “oz-moz” ma’nosini beruvchi so‘z ishtirok etgan:

U yekhavā az to bolandtar ast “U sendan **sal-pal** uzunroq” [4:2:754].

Quyidagi jumlada *yekbāre* determinativ qo‘shma so‘zi *yek* “bir” va *bāre* “marta” so‘zlarining birikuvidan tashkil topib, jumla tarkibida “kutilmaganda” degan ma’noni ifodalayapti:

نفهمید چطور شد که یک باره همه چیز تغییر کرد و چشمش را باز کرد دید که توی *Nafahmid četour šod-ke yekbāre hame čiz tayyir kard va češmaš-rā bāz kard did-ke tu-ye āpārtemān ast* “U qanday qilib hammasi **kutilmaganda** o‘zgarib ketganini, ko‘zlarini ochganda esa kvartirada ekanligini tushunmadi” [3:8544]

Quyida berilgan gapda *yek* “bir” va *tiy* “shu‘la”, “yog‘du” so‘zlari birlashib “boshdan oyoq”, “butunlay” ma’nosida kelganini kuzatish mumkin:

لباسش یک تیغ سیاه بود. *Lebāsaš yektiy siyāh bud* “Libosi **boshdan oyoq** qora edi” [3:8549].

“**دو + ot**” modeli orqali yasalgan determinativ qo‘shma so‘zlar:

دوباره *dobāre* “takroran”, “yana”, دوپاره *dopāre* “ikkiga bo‘lingan”, “qoq o‘rtasidan bo‘lingan”, دو پهلو *dopahlu* “ikki ma’noli”, “kinoyali”, “pichingli”, دوپهلو *dopeykar* “egizaklar” (burj), دوتک *dotak* “juft”, دوچرخه *dočarxe* “velosiped”, دوجانبه *dojānebe* “o‘zaro”, “ikki tomonlama”.

Quyidagi jumlada *do* “ikki” va چرخه *čarxe* “gildirak” so‘zlarining birikib, “velosiped” ma’nosida kelmoqda:

Javān-e ma’yul-*o mo‘dabi ast ke bā dočarxe miyāyad va kāyazhā rā midehad* “**Velosipedda** kelayotgan aqlli va odobli yigit hujjatlarni beradi [3:3365].

Yana bir gapda esa *do* “ikki” va جانبه *jānebe* “taraf”, “tomon” so‘zlari birikib kelib “o‘zaro” degan ma’noni bermoqda:

Pedar-o mādar-e mā motavajjeh-e in ešy-e dojānebe šode budand “Ota-onalarimiz bu **o‘zaro** muhabbatni payqashgan edi” [3:3374].

“**se+ ot**” modeli orqali yasalgan determinativ qo‘shma so‘zlar:

seangošt “panshaha”, سه تیر *setir* “uch o‘qli revolver”, سه گوش *seguš* “uchburchak”, سه قولو *seyoulu* “uch egizaklar”, سه کله *sekalle* “xumkalla”, “kallaxum”, سه کنج *sekonj* “muyilish”.

Quyida *se* “uch” va کله *kalle* “bosh”, “kalla” so‘zlarining birikuvidan kelib chiqqan “xumkalla” so‘zi qatnashgan jumlanı keltiramiz:

Az un su Akbar sekalle ham mi-āmad “U tomondan Akbar **xumkalla** ham kelardi” [4:73].

Yana bir jumlada esa *se* “uch” va کنج *konj* “burchak” so‘zlari qo‘shilishi orqali hosil bo‘lgan “muyilish” so‘zi qatnashgan:

Mayāze-ye nānvāyi dar sekonj-e ān yarār dāšt “Non do‘koni ana uning **muyilishida** joylashgan edi [3:4334].

“**se+ ot**” modeli orqali yasalgan determinativ qo‘shma so‘zlar:

چهار ابرو *čahār abru* “serqosh”, چهار پا *čahārpā* “to‘rt oyoqli”, “hayvon”, چهار پایه *čahārpāye* “kursi”, چهار راه *čahārrāh* “chorraha”, چهار شانه *čahāršāne* “yelkador”, “keng yelkali”, چهار گوشه *čahārzhānu* “chordana” (ikki oyog‘ini bir-biriga bog‘lab o‘tirish),

این خاله بیکار هشت خط بسر من بلایی آورد که نپرس. *In xāle-ye bikār-e **haštxat** be sar-e man balāyi āvard ke napors* “Bu **xiylakor** be’mani ayol boshimga balo bo’ldi, so’rama” [3:8350].

Fors tilida پنج *panj* “besh”, شش *šeš* “olti”, هفت *haft* “yetti”, هشت *hašt* “sakkiz”, نه *noh* “to’qqiz” va ده *dah* “o’n” sonlari bilan birikib, yangi ma’no anglatadigan determinativ qo’shma so’zlar miqdori nisbatan kamchilikni tashkil etishi tadqiqotimiz davomida oydinlashdi. Bu raqamlar, asosan, گوشه *guše* “taraf”, “tomon”, سو *su* “tomon”, سطحی *sathi* “maydon” kabi so’zlar bilan birikib, matematik shakllar va tomonlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

XULOSA

Determinativ qo’shma so’zlar ichida bir soni bilan birikib yasalgan yangi so’zlar eng ko’p uchradi (27 ta), ikki soni bilan 7 ta, uch soni bilan 6 ta, to’rt soni bilan 17 ta, besh soni bilan 7 ta, olti soni bilan 2 ta, yetti soni bilan 1 ta, sakkiz soni bilan 2 ta va o’n soni bilan 1 ta, jami 70 ta “son+ot” modelidagi determinativ qo’shma so’zlar ushbu izlanishlar samarasi o’laroq aniqlandi. Shu o’rinda ta’kidlash lozimki, bu tadqiqot faqatgina 1 dan 10 gacha bo’lgan sonlarni o’z ichiga olgan, bu esa hali o’rganilayotgan model asosida yana yangi so’zlar topilishi mumkinligini anglatadi. Shunisi qiziqki, 9 soni bilan yasalgan bironta determinativ qo’shma so’z o’rganib chiqilgan manbalarda kuzatilmadi. Yuqorida aniqlangan so’zlar ham og’zaki (سه کله *sekalle* “xumkalla”, یک چشم *yekčāšm* “munofiq” kabi), ham ilmiy tilda (دو پیکر *dopeykar* “egizaklar” (burj nomi), پنج پایه *panjpāye* “qisqichbaqa” (burj nomi) kabilar) ishlatiladi. Xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, determinativ qo’shma so’zlarning salmoqli qismi “son+ot” modeli asosida yasalgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Anvari H. Farhang-e bozorg-e soxan. Tehron, 1381.
2. Персидско-русский словарь: В 2-х томах под ред. Ю.А.Рубинчика. – М.: Русский язык, 1985. – 800 с., 848 с.
3. Рубинчик Ю. А. Грамматика современного литературного персидского языка. — М, 2001.
4. Чавчавадзе Т. А. Именное словосложение в новоперсидском языке. — Тбилиси: Мецниереба, 1981. — Б. 16-30.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясалиши. — Тошкент: Ўқитувчи, 1989. — Б. 30.

6. Nuriddinov, N., & Nizamova, F. (2022). Theoretical views of Iranian linguists on the classification of word-combinations. In *ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В СОВРЕМЕННОЙ НАУКЕ* (pp. 86-90).

7. NURIDDINOV, N., & AKMALOV, S. (2022). THE ROLE OF IRANIAN ACADEMIES OF LANGUAGE AND LITERATURE IN THE DEVELOPMENT OF PERSIAN LEXICON. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (6), 140-143.